

T.C.
ISPARTA VALİLİĞİ
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

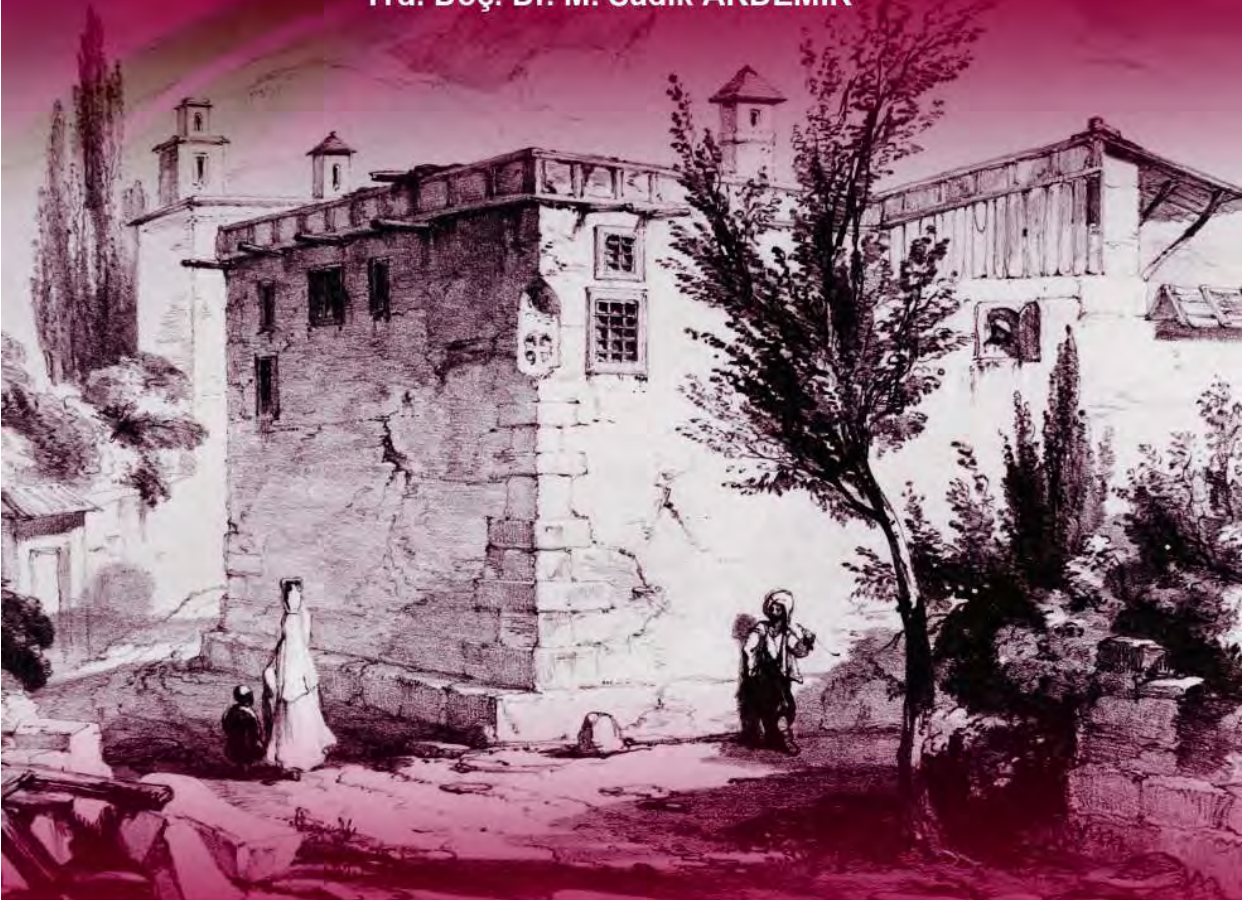

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında

ISPARTA

(Sosyo - Ekonomik ve Kültürel Hayat)

Yrd. Doç. Dr. M. Sadık AKDEMİR

ISPARTA - 2008

T.C.
ISPARTA VALİLİĞİ
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında

ISPARTA

(Sosyo - Ekonomik ve Kültürel Hayat)

Yrd. Doç. Dr. M. Sadık AKDEMİR

T.C.
ISPARTA VALİLİĞİ
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: 2

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında ISPARTA
(Sosyo - Ekonomik ve Kültürel Hayat)
Yrd. Doç. Dr. M. Sadık AKDEMİR

ISBN: 978-975-585-989-7

İletişim

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Çelebiler Mahallesi Damgacı Sokak No: 1-3
Tel: 0 246 - 232 57 71 / 223 27 98 Fax: 0 246 - 232 61 42
32040 / ISPARTA
E-posta: valilik@isparta.gov.tr kulturturizm@isparta.gov.tr
Elektronik Ağ: www.isparta.gov.tr www.ispartakulturturizm.gov.tr

Kapak

“ISPARTA”
Leon De Laborde, Voyage de l'Asie Mineure Paris, 1838
(Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Arşivi)

Fotoğraflar

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi, Isparta Müzesi Arşivi, Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Arşivi, Isparta 1880-1980 Kitabı, Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi Kitabı, Ün Dergisi

Tasarım ve Baskı

Bahçıvanlar Basım Sanayi A.Ş.
Ankara Yolu Üzeri Fevzi Çakmak Mahallesi Anayasa Sokak No:11
(Büsan Sanayi Sitesi Yanı) Karatay/KONYA
Tel: 0 332 - 345 24 24 / Fax: 0 332 - 345 24 25

Bu kitap T.C. Isparta Valiliği İl Özel İdaresinin kaynakları ile bastırılmıştır.
Kitabın telif ve yayın hakları T.C. Isparta Valiliğine aittir.

Bu kitap 5000 adet olarak basılmıştır.

6 Mart 1930 - ISPARTA

Türkiye Cumhuriyetinin Temeli Kültürdür.

KEMAL ATATÜRK

Şemsettin UZUN
Isparta Valisi

SUNUŞ

İnsanoğlunun bugün geldiği uygarlık seviyesini anlaması ve onu daha da ileri götürme çabasında başarılı olması, ancak geçmiş ile bağıni koparmaması ile mümkün olabilir. Toplumların yaşadığı büyük değişim ve gelişmeler her zaman bir devamlılık göstermiş, adeta bir zincirin birbirine bağılı halkaları şeklinde gelişen her toplum kendinden önceki zenginliklerin temeli üzerinde yeni bir uygarlık yaratma çabasına girişmiştir.

Günümüzde yeniden bir kent kültürü yaratma çabasına giren tüm ülkelerde, tarihi belgelere ve arşivlere dayanan ve o yörede yaşayan toplulukların tarihsel süreç içerisindeki hayat tarzlarını, sosyal, kültürel yapılarını, ekonomik, dinsel ilişkilerini irdeleyen araştırmalar yapılmaya başlanmış ve bu araştırmalar neticesinde tarihin bilinmeyen yönleri yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Bu kapsamda, ülkemizde de kent kültürü ve tarih bilinci büyük önem kazanmaya başlamıştır. Bu bilincin oluşması için, son yıllarda kentlerin geçmişlerinin belirlenmesine yönelik şehirlerin tarihini, kültürel ve sosyal yapısını anlatan eserler çoğalmaya başlamıştır.

Bizler de, Isparta'nın tarihi ve kültürel değerlerinin araştırılmasına yardımcı olmak, İlimizin geçmiş dönemleri hakkında temel ve kesin bilgilere ulaşarak zengin bir arşiv oluşturmak amacıyla, basımı gerçekleştirilen bu eser sayesinde geçmiş ile bugün arasında bir bağı kurarak tarihimizi ve kültürümüzü doğru kavramayı, eski belge ve dokümanları bir araya toplayarak bir kent arşivi oluşturmanın yanı sıra bu belgeleri gelecekte de kullanılabilir hale getirmeyi hedeflemekteyiz.

XVIII. yüzyıl Isparta'sının toplumsal yapısını anlatan doküman ve kaynakları büyük bir titizlikle inceleyip, bizlere bu özverili çalışmayı sunan yazarımıza ve kitabın hazırlanmasında emeği geçen herkese çok teşekkür ederim.

Abdullah KILIÇ
İl Kùltür ve Turizm Müdürü

Isparta, tarih öncesinde birçok farklı uygarlığa ev sahipliği yapmış ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunmuştur. Isparta'da şehir hayatı, tarih boyunca daima canlılığını korumuş, geçmişte değişik millet ve toplulukların bir arada yaşadığı bu coğrafya üzerinde zengin bir iktisadi ve kültürel hayat meydana gelmiştir.

İl Kùltür ve Turizm Müdürlüğü olarak, ilimizin zengin tarihi ve kültürel değerlerimizin araştırılması, incelenmesi, korunması ve gelecek nesillere aktarılması, ayrıca tanıtılması amaçlarına yönelik yayımlanan kitaplardan olan bu çalışma, adından da anlaşılacağı gibi XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki Isparta'nın idari, iktisadi, kültürel ve sosyal yapısını gözler önüne seren ve geçmişimize ışık tutarak, Isparta ilimizin tanınmasına katkı sağlayacak olan önemli bir çalışmadır. Isparta iline ait şer'iyye sicilleri ve arşiv vesikaları ışığında, uzun süreli araştırma ve incelemelerden sonra meydana gelen bu eserle, Isparta kent hayatının belirli bir dönemine ait izler, gün yüzüne çıkmış ve bugünkü toplum yapısının temelleri üzerinde bir fikir sahibi olmamız sağlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri, idari, iktisadi v.b. yapıları hakkında genel bir yayına bakmak istersek sayısız kitabın basıldığını görürüz. Fakat Osmanlı şehirlerini tek tek ele alıp incelemek istersek bu tip eserlerin oldukça az olduğunu söylememiz mümkündür. Bu sebeple genellikle şer'iyye sicilleri gibi orijinal arşivlere dayanarak hazırlanan bu çalışmanın Isparta tarihinin bilinmesine katkı sağlamasının yanında, Osmanlı'nın şehir hayatı hakkında da yeni bilgiler vereceğine inanmaktayız.

Bilimsel bir araştırma sonucu ortaya çıkan bu çalışma ile bize XVIII. yüzyıldan bir kesit sunarak Isparta hakkında değerli bilgiler veren Sayın Yrd. Doç. Dr. Sadık AKDEMİR'e ve emeği geçen herkese sonsuz teşekkür ederim.

M. Sadık AKDEMİR: 1971 yılında Burdur'da dünyaya geldi. İlkokulu Bucak İlçesi'nde, ortaokulu Bolu'da, liseyi 1989 yılında Afyon İmam Hatip Lisesi'nde bitirdi. 1989 yılında girdiği Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1994 yılında mezun oldu. 1995 tarihinde Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. 1997 yılında Yüksek Lisansını, 2004 yılında da doktorasını bitirdi. 25 Eylül 2008 tarihinde aynı ana bilim dalına yardımcı doçent olarak atandı. Evli ve iki çocuk babası olan yazar İngilizce ve Arapça bilmektedir. Isparta ve çevresi ile ilgili tarih alanında bilimsel çalışmaları bulunmaktadır.

*Yetiřmemde büyük emekleri olan
kıymetli Annem ve Babama
hürmet ve minnetlerimle...*

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ	1
KISALTMALAR	3
GİRİŞ	
A- İSPARTA İLİ: COĞRAFI KONUM VE TARİHÇE	5
1- “Isparta” Adının Menşei	12
2- Tarih Öncesi Dönemlerde Isparta	13
3- İlkçağlarda Isparta.....	14
4- Ortaçağlarda Isparta.....	15
5- Selçuklular Devrinde Isparta.....	16
6- Hamidoğulları Döneminde Isparta.....	18
7- Osmanlı Döneminde Isparta	20
B- ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN MAHİYETİ VE ÖNEMİ	25
BİRİNCİ BÖLÜM	
İSPARTA'DA İDARİ YAPI	31
A- İDARİ TEŞKİLAT	31
1- Mutasarrıf.....	33
2- Mütesellim	36
3- Alaybeyi	39
4- Muhassıl.....	41
5- Yeniçeri Serdarı.....	42
6- Kethüda Yeri	44
7- Şehir Kethüdası	46
8- Â'yân-ı Vilâyet.....	48
9- Mübaşir	51
B- ADLİ TEŞKİLAT	54
1- Kadı.....	54
2- Nâib.....	58
3- Mahkeme Görevlileri (Kâtib, Muhzır, Çukadar)	59
4- Şuhûdü'l Hâl.....	60
C- İDARİ TAKSİMAT	65
1- Mahalleler	65
a) Dere Mahallesi	68
b) Yenice Mahallesi	69
c) Doğancı Mahallesi	70
ç) Keçeci Mahallesi.....	71
d) Yaylazâde Mahallesi	71
e) Hacııfî Mahallesi	72
f) Şeyh Mahallesi	73
g) Câmi-i Atık Mahallesi.....	73
h) Çelebiler Mahallesi	74
i) Hacıvaz Mahallesi	75
j) Debbağhane Mahallesi.....	75
k) İğneci Mahallesi.....	77
l) Sülebey Mahallesi.....	77
m) İlesucu Mahallesi	78

n) Germiyan Mahallesi.....	78
o) İskender Mahallesi.....	78
ö) Evran Mahallesi.....	79
p) Fazlullah Mahallesi.....	79
r) Hocazâde Mahallesi.....	80
s) Karaağaç Mahallesi.....	81
ş) Tekye Mahallesi.....	82
t) Cedid Mahallesi.....	82
u) Emre Mahallesi.....	82
ü) Temel Mahallesi.....	83
v) Kemer Mahallesi.....	83
y) Çavuş Mahallesi.....	84
z) Zımmiyan Mahallesi.....	84
2- Köyler.....	87
a) Sav.....	87
b) Lağus (Yakaören).....	88
c) Deregümü.....	89
ç) Çünür.....	90
d) Hacılar-ı Kebîr (Büyük Hacılar).....	90
e) Hacılar-ı Sağîr (Küçük Hacılar).....	91
f) Ali Köyü.....	91
g) Kayı.....	91
h) Diyadin (Yazısöğüt).....	92
ı) Darıviran (Dariören).....	92
i) Minasın.....	93
j) Evlenkene.....	93
k) Geyran (Direkli).....	94
l) Kışla.....	94
m) Akmescid.....	94
n) Virancık.....	95
o) Savcı.....	95
İKİNCİ BÖLÜM	
ISPARTA'DA SOSYAL YAPI.....	97
A- TAHMİNİ NÜFUS.....	97
B- SOSYAL TABAKALAŞMA.....	103
C- NAKÎB'ÜL EŞRAFLIK KÂİM MAKAMI VE SEYYİDLER.....	105
D- GAYR-İ MÜSLİMLER.....	109
E- KONAR-GÖÇERLER (TÜRKMEN VE YÖRÜK CEMAATLARI)....	112
F- EŞKİYALIK HAREKETLERİ VE BUNLARLA MÜCADELE.....	121
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ISPARTA'DA EKONOMİK DURUM.....	127
A- TOPRAĞIN İŞLETİLMESİ.....	127
1- Timar.....	127
2- Zeâmet.....	130
3- Has.....	131
B- VERGİLER.....	133
1- Örfî Vergiler.....	134

a) İmdâd-ı Seferiyye.....	134
b) İmdâd-ı Hazeriyye	140
c) Taksîd-i Evvel ve Sâni Mâl-ı Maktu	146
ç) Bedel-i Avârız ve Bedel-i Nüzül	149
d) Sürsat ve Beldar Bedeli.....	154
e) Ağnam Bedeli.....	156
f) Zahire Baha Vergisi	157
2- Şer'î Vergiler	158
a) Cizye	158
3- Diğer Vergiler	160
4- Vergi Kaçırma ve Alınan Önlemler	162
C- OSMANLI DEVLETİNİN DÜZENLEDİĞİ SEFERLER VE BUNLARIN ISPARTA'YA ETKİLERİ (YANKILARI).....	164
D- PARA VE FİYAT HAREKETLERİ.....	172
1- Para Durumu	172
2- Narh.....	175
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
ISPARTA'DA DİNİ, İLMÎ VE SOSYAL YAPILAR	181
A- DÎNÎ YAPILAR	181
1- Camiler ve Mescidler	182
a) Kutlubey Camii	182
b) Firdevs Bey Camii	186
c) Hacı Abdi Camii.....	190
ç) Hisar Efendi (Bey) Camii.....	193
d) Fazlullah Mescidi.....	194
e) Yaylazâde Mescidi.....	195
f) Hocazâde Mahallesi Mercan Mescidi.....	195
g) Sav Dalboyunoğlu Camii	196
2- Tekke ve Zâviyeler	196
a) Şeyh Abdülkadir Geylânî Tekkesi.....	196
b) Mâsume Hâtun Zâviyesi	197
c) Isparta Mevlevîhânesi	197
ç) Hindî Derviş Tekkesi.....	200
B- İLMÎ YAPILAR.....	200
1- Hoca Pir Ahmed Muallimhânesi	201
2- Hacı Elfi Mahallesi Şeyh Muallimhânesi	202
3- Hacı Veys Mektebi	202
4- Hüseyin Efendi Medresesi	202
5- Sav Dalboyunoğlu Mektebi	202
C- SOSYAL YAPILAR.....	204
1- Çifte Hamam (Dalboyunoğlu)	204
2- Karakurt Suyu	205
3- Palas Çeşmesi.....	206
4- Mercan Çeşmesi.....	206
SONUÇ	207
BİBLİYOGRAFYA.....	209
EKLER.....	221

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında yer alan ve Anadolu Eyaleti'ne bağlı Hamid Sancağı'nın merkezi konumunda bulunan Isparta'nın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını ele alan bu çalışma, Ankara Millî Kütüphane'de bulunan Isparta Şer'iyeye Sicillerinden 170 ve 171 numaralı sicil defterlerinin incelenmesi ve tahlili yoluyla hazırlanmıştır. Temel kaynağını şer'iyeye sicillerinin teşkil ettiği bu çalışmada ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kûyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan defter ve vesikalara da başvurulmuştur. Çeşitli kaynak ve incelemelerin yanı sıra mahallî araştırmacıların da eserlerine müracaat edilerek, yöresel isim ve malumatlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

İncelediğimiz sicillerden ilki olan 170 Numaralı Şer'iyeye Sicili farklı tarihleri ihtiva etmektedir ve karışık bir şekilde tutulmuştur. Bu defter 1717-1720 ve 1756-1760 tarihlerini kapsamaktadır. Birkaç tane hüküm 1767 tarihi ile ilgilidir. 171 Numaralı Şer'iyeye Sicili de 1732-1737 tarihlerini ihtiva etmektedir. Bu iki defteri incelemeye almamızın nedeni farklı tarihlerde karşılaştırmalı olarak Isparta'nın o dönem itibariyle sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına ışık tutacak bir katkıda bulunmaktır.

Çalışmamızı hazırlama aşamasında, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1993 tarihinde Ali Özçelik tarafından yapılmış olan 171 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Isparta'da Sosyal Hayat isimli Yüksek Lisans tezinden de faydalandık. Bu tez bir transkrip çalışması olup, sicilde okunamayan ve yanlış okumadan kaynaklanan yerleri okuyarak yeniden bir değerlendirmeye tabi tuttuk ve transkripsiyon eksikliklerini giderdik.

Çalışmamız, “Giriş” bölümü başta olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. “Giriş” bölümünde, Isparta'nın coğrafi konumu ve tarihçesinin yanı sıra şer'iyeye sicillerinin mahiyeti ve önemi üzerinde durulmuş ve defterlerde kayıtlı bulunan belgelerin muhtevaları hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, XVIII. asrın ilk yarısında Isparta şehrinin idarî ve adlî teşkilatı ile idarî taksimâtı üzerinde durulmuş, o dönemde aynı zamanda Hamid Sancağı'nın sancak merkezi olan Isparta'nın yönetiminden sorumlu sivil ve askerî yöneticileri hakkında bilgi verilmiştir. İncelediğimiz dönemde Isparta'da 28 mahalle, 17 köy bulunduğu ortaya çıkarılmış, bunlar hakkında iki asır önceki Tapu Tahrir Defterleri ışığında açıklamalar yapılmıştır.

İkinci bölümde, Isparta'nın sosyal yapısı incelenmiş, o dönemde şehrin nüfusu tahminî olarak çıkarılmaya çalışılmıştır. Isparta'da yaşayan, peygamber soyundan

gelen “seyyid ve şerifler” ve bunlardan sorumlu Nakîb'üleşrâf kaymakamları hakkında malumat sunulmuştur. Ayrıca burada yaşayan azınlık, Gayr-i Müslim cemaatin durumları, konar-göçer cemaatlerin yapmış olduğu faaliyetler, Isparta ve çevresinde zuhur eden eşkıyalık hareketleri ve bunlara karşı yürütülen mücadele hakkında bilgiler verilmiştir.

Ekonomik yapının ele alındığı üçüncü bölümde, Isparta'da timar sistemine dahil olan yerler, devletin koymuş olduğu çeşitli vergiler ve bunların mahalle ve köylere taksimi, Osmanlı Devleti'nin doğuda ve batıda uğraşmak zorunda olduğu askeri seferler ve bunların aynî ve nakdî olarak Isparta'ya yansımaları, para hareketleri ve narh (fiyat ayarlama) hakkında detaylı bilgiler işlenmeye çalışılmıştır.

Son bölümde ise, Isparta'da bulunan cami, mescit, tekke, zâviye, mevlévîhane gibi dinî; medrese, mektep, muallimhane gibi ilmî; hamam, çeşme, su vakfı gibi sosyal içerikli müesseseler incelenmiş olup, buralarda görev yapan imam, hatip, mütevellî, müderris, muallim, kayyım vb. görevliler hususunda malumatlar aktarılmıştır.

Çalışmanın genel bir değerlendirmesinin yapıldığı “Sonuç” bölümünden sonra ek olarak vesikaların asıllarından örnekler sunulmuştur.

Bu çalışmamı hazırlarken, gerekli yönlendirmeleri yaparak yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu'na minnetlerimi ve teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca kaynak temini ve tezimizin hazırlanması safhasında büyük yardımlarını gördüğüm hocam Sayın Prof. Dr. Bayram Kodaman'a, hocam Doç. Dr. Ahmet Halaçođlu'na ve Yard. Doç. Dr. Hasan Babacan'a şükranlarımı sunarım. Yine tezin yazılımı ve hazırlanması esnasında yardımcı olan mesai arkadaşlarıma ve özellikle eşime teşekkürü bir borç bilirim. Yine kitabın düzenlenmesi ve fotoğraflanması aşamasında yardımlarını esirgemeyen Sami Düzok hocama ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Folklor Araştırmacısı Müfit Ozan Özdemir'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca eserin basımı için Isparta Valiliği ve Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne şükranlarımı arz ederim.

Yrd. Doç. Dr. M. Sadık AKDEMİR

Isparta 2008

Bu eser;

“XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA ISPARTA'DA SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL HAYAT (170 ve 171 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE)” isimli doktora tezinin genişletilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş şeklindedir.

KISALTMALAR

- a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
a.g.mad. : adı geçen madde
b. : İbn
B : Receb
bkz. : bakınız
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C : Cemaziyelahir
c. : cilt
Ca : Cemaziyelevvel
çev. : çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCFD : Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
İŞS : Isparta Şer'iyye Sicili
İA : İslam Ansiklopedisi
L : Şevval
M : Muharrem
MAD : Maliyeden Müdevver
N : Ramazan
NK : Bâb-ı Asafî Nişancı (Tahvil) Kalemî
nr. : numara
OTDTS : Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
ö : ölüm tarihi
R : Rebiyülahir
Ra : Rebiyülevvel
RK : Bâb-ı Asafî Ruûs Kalemî
S : Safer
s. : sayfa
S. : Sayı
Ş : Şaban
TAD : Tarih Araştırmaları Dergisi
TD : Tarih Dergisi
TK : Tapu-Kadastro Defteri
trc. : tercümesi
TT : Tapu Tahrir Defteri
v.b. : ve benzeri
Z : Zilhicce
Za : Zilkade
[...] :Metinde silik veya okunamayan yerler

GİRİŞ

A- ISPARTA İLİ: COĞRAFI KONUM VE TARİHÇE*

Akdeniz Bölgesi'nin batı bölümünde “Göller Yöresi” diye de adlandırılan kısımda yer alan Isparta İli; Toros Dağları'nın Akdağ kütesinden ayrılan tepelerin kuzey eteklerinde, kendi ismiyle anılan ova kenarında ve Antalya Körfezi'ne dökülen Aksu Nehri'nin yukarı mecrâsı üzerinde, deniz seviyesinden 1040 m. yükseklikte kurulmuştur¹. Isparta İli'nin doğusunda Konya, güneyinde Antalya, güneybatısında Burdur, batı ve kuzeyinde Afyon illeri yer alır.

Isparta, doğuda Torosların bir kolu olan Davraz Dağı (2635 m.), güneyde Kundaklıbe, Sidre (1640 m.), Karatepe (1650 m.), batıda Hisar Tepesi (1580 m.) ve Gölcük Tepeleri, kuzeyde Kayı ve Çünür tepelikleri ile çevrilmiş ve güneydeki tepe ve dağlara daha yakın, güneyden kuzeye doğru hafif meyilli bir düzlük üzerinde yer almaktadır².

Isparta'nın Manzara-i Umumiyesi

XIV. asırda Anadolu'yu canlı levhalar halinde gözlerimizin önüne seren meşhur Arap seyyahı **İbn-i Battûta** (703-770/1304-1369), **Seyahatnâmesi**'nde Isparta'yı

* Bu kısım “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Isparta'daki Vakıf Hizmetleri” isimli Yüksek Lisans tezimizden alınmıştır.

1 Besim Darkot, “Isparta”, İA, c.V/2, s.681-682.

2 Bôcüzade Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bu Güne Kadar Isparta Tarihi*, (Bugünkü dile çev. Suat Seren), İstanbul 1983, s.3.

bağ ve bostanları bol, pekçok nehir ve akarsuyu bulunan bir şehir olarak tasvir eder. Ayrıca onun ifadesine bakacak olursak şehirde bir kalenin de bulunduğu anlaşılır. Nitekim O, “Isparta güzel çarşıları olan bir beldedir. Şehrin kalesi yüksek bir dağ üzerinde bulunmaktadır.”³ der. Isparta kalesi ile ilgili malumat bazı kaynaklarda satır aralarında geçmektedir. Bu bilgiler genellikle Isparta'nın tanıtımı yapılırken verilmektedir. Isparta kalesiyle ilgili atıfların bulunduğu ve tespit edebildiğimiz en erken tarihli eser XIII. yüzyıla aittir. Ünlü Selçuklu tarihçisi İbn-i Bibi (ö. 1285'den sonra), **el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l Alâiyye** adlı eserinde Isparta ile ilgili şu bilgileri serdetmektedir: “Akdeniz sahillerinde önemli kalelerden olan Isparta kalesi onun (III. İzzetin Kılıçaslan) zamanında fethedildi”⁴. İbn-i Bîbi **Selçukname** adlı eserinde de aynı şekilde Isparta kalesi için “Mağrip deryası (Akdeniz) sahilleri için mühim kalelerden biri” olarak zikretmektedir⁵. Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde Isparta'dan bahsederken Isparta kalesi ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir.

Hoca Sadeddin Efendi'nin **Tâcü't-Tevarih** isimli eserinde de, Murad Hüdâvendigâr'ın Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta kalelerini satın almak üzere temsilcisini göndererek, bu kaleler için epeyce bir para ödediği ifade edilmektedir⁶.

Osmanlı araştırmalarında önemli bir tarihçi olan Katip Çelebi'nin (ö. 1657'den sonra) **Cihannümâ** adlı eserinde kaleyle ilgili farklı bir bilgi yer almaktadır: “Hamid Sancağının tahtı kalesiz, meyvadâr büyük şehir ve pazardır. Havası hûb, şitâsı şedîd miyâhî câriyesi ve esvâk ve hamâmâtı ve cevâmii vardır”⁷. Eserde Isparta'dan kalesiz bir şehir olarak bahsedilmesi ilginçtir.

Isparta ile ilgili araştırmalarda önemli bir kaynak olan, Böcüzade Süleyman Sami Efendi'nin eserinde ise, Isparta kalesiyle ilgili ayrıntılı açıklama bulunmamaktadır. Eserde, Hisar tepesinin, adını zirvesinde bulunan kal'adan aldığı, burada harap bir kale ile büyük sarnıçların bulunduğu şeklinde kısa bir açıklama yer almaktadır⁸.

“İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen bu kale Bizans veya daha erken döneme aittir. Isparta'nın hemen güneyinde, 1638 rakımlı Hisartepesi'nin zirvesinde yer alan kale armudî planlıdır. İleri karakol amaçlı yapıldığı düşünülen kalenin günümüze surlarının bir kısmı ile sarnıç ve hangi amaçla kullanıldığı saptanamayan bir hücresi

³ İbn-i Battûta (Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed), *Rihlet-ü İbn Battuta*, Beyrut 1985, c.I, s.316.

⁴ Muhammed. b. Hüseyin b. Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l Alâiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2985. sayfa no.: 76 (Tıpkı basım); Muhammed. b. Hüseyin b. Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l Alâiyye* (nşr. Necâti Luğal-Adnan Sadık Erzi) c. I, Ankara 1957, s. 110-111

⁵ Muhammed. b. Hüseyin b. Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi-İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesi'nden*, (Türkçeye çeviren M. Nuri Gençosman) Ankara 1941, s. 39.; Muhammed Cevad Meşkur, *Ahbâr-ı Selâcika-i Rûm*, Tahran 1350, s. 24

⁶ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevarih*, Yayına Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, c.I, s.153.

⁷ Katip Çelebi (Hacı Halife Mustafa b. Abdullah), *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s.629.

⁸ Böcüzade, s.9.

ulaşmıştır. Ancak burada kazı yapıldığı takdirde yeni mekanların ortaya çıkarılma olasılığı bulunmaktadır⁹.”

Isparta Kalesi Kalıntıları

Isparta, Göller Bölgesi'nde yer aldığı için sınırları içerisinde irili ufaklı birçok göl mevcuttur. III. jeolojik zamandaki kıvrımlarla yükselmiş, daha sonra volkanik ve tektonik hareketlerle yeni şekiller kazanan il alanında sayısız çukurlar oluşmuştur. Bunlardan bazıları bugün ova şeklinde olup tarım alanı olarak kullanılmış bazıları da zamanla suyla dolarak göller meydana gelmiştir. Bu sebeple bölgeye **“Göller Bölgesi”** adı verilmektedir¹⁰. İl sınırları içerisindeki göller Eğirdir, Kovada, Gölcük gölleridir. Ayrıca Beyşehir ve Burdur göllerinin küçük bir bölümü de il sınırlarının dahilindedir.

Bu göller, bölgenin fiziksel yapısında olduğu kadar tarihî gelişiminde de önemli roller oynamıştır. Bunlardan en önemlisi olan Eğirdir Gölü, Eğirdir ilçesinden başlayarak kuzeye doğru uzanır. Barla Dağı ile Çirişli Dağı arasında darlaşıp yeniden genişler. Bu şekilde ikinci bir göl oluşmaktadır ki, bu kısma da Hoyran Gölü denilmektedir¹¹.

Eğirdir Gölü 517 kilometrekarelik yüzölçümü ile Türkiye'nin dördüncü büyük gölüdür. Kuzey-güney uzunluğu 50 km olan gölün doğu-batı genişliği ise 3-15 km arası değişmektedir. Deniz seviyesinden 1000 m yükseklikte olan Eğirdir gölünün derinliği de, 14 metredir¹². Çevredeki tarım alanlarında sulama suyu olarak kullanılmasının yanı sıra göl suyunun tatlı ve berrak olması sebebiyle Isparta'nın içme suyu da büyük ölçüde bu gölden sağlanmaktadır.

⁹ Geniş bilgi için bkz., Bahattin Yaman-M. Sadık Akdemir, “Isparta Hisartepe Kalesi”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:2004/1, S. 12, s.67-95, Isparta.

¹⁰ *Isparta Yıllığı*, (1983 yılı), s.65.

¹¹ Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir 1988, s.17.

¹² *Isparta Yıllığı*, (1983), s.66.

EĞİRDİR

Leon De Laborde, Voyage de l'Asie Mineure Paris, 1838
(Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Arşivi)

Isparta il alanı çeşitli su havzalarına bölünmüş durumdadır. Bunlar, Kapalı Göl Havzası, Burdur Gölü Havzası ve Antalya Havzalarıdır. Antalya Havzası dışında kalan havzaların fazlaca bir ehemmiyeti yoktur. Önemli akarsular, Antalya havzasında yer alan Aksu Irmağı ve Köprü Suyu'dur¹³. **Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde** Aksu Nehri'nden şöyle bahsetmektedir: “Kuzeyde Eğirdir dağlarından, Hamid derelerinden toplanıp Kondi (Serik Dağı'nın güneyinde bir Türkmen köyü) sahrası içinden geçip yine burada Akdeniz'e dökülür. Ama kanlı ve hayırsız sudur.” **Evliya Çelebi**, Köprü Suyu'nu da Ulusu Nehri olarak nitelendirmekte ve bu nehrin Selçuklu Sultanı Alâeddin'in onbir güzel köprüsü altından geçerek Akdeniz'e döküldüğünü söylemektedir¹⁴.

Şehir merkezi, kuzey istikamete doğru uzanan düzlükler, bağlar, bahçeler ve gül bahçeleriyle örtülüdür. Gülcülük çok meşhurdur¹⁵. Gülsuyu ve gülyağı imal eden birçok fabrika mevcuttur. Eskiden gülyağı imbiklerden çıkartılırken günümüzde

¹³ *Isparta Yıllığı*, (1983), s.65; Konya Vilayeti Salnamesi, (1317), s.232.

¹⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 1935, c.IX, s.290-291.

¹⁵ *Türkiye Ansiklopedisi*, “Isparta”, c.III, s.124; Darkot, “Isparta”, İA, c.V/2, s.682.

fabrika ve imalathanelerde modern bir tarzda temin edilmektedir. Güle bağlı çiftçilik ve gül ürünlerine dayalı ticaret, şehrin iktisadi hayatında oldukça etkilidir¹⁶.

Gül Toplayanlar

Gülhane

Isparta İli gülcülüğün yanı sıra halıcılığı ile de tanınmaktadır. XX. asrın ilk başlarında halıcılık Isparta'da Türkler tarafından geliştirilmiş, Türk ve Rum işçilerinin çalışması ile ilerlemiş, halı ihracaat şirketlerinin teşvikleriyle de bu sanat gelişme

¹⁶ Böcüzade, s.35.

Halı Dokuyanlar

göstermiştir. Yakın zamanlara kadar halı ve geleneksel el dokumacılığı Türkiye genelinde oldukça meşhurdur. Ancak makine dokumacılığı çıkınca el dokuma tezgahlarına büyük darbe vurulmuş ve halıcılığın gerilemesine sebep olmuştur¹⁷.

Mâli 1322 tarihli Konya Vilâyeti Salnâmesi'nde de gülcülük ve halıcılığın Isparta'da geçim kaynağı olduğu ve yabancı ülkelere bunlara dayalı ürünlerin ihraç edildiği hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır: “Isparta'da sanâyi-i mahalliyyeden en ziyâde hâiz şöhret ve rağbet olan halıcılık sanatı olup, gayet güzel halı ve seccadeler nesc olunur ve Memâlik-i Ecnebiyye külliyyetlü ihrâcaat vukû bulur. Bu sanat günden güne terakkî etmekte ve destgâhların mikdarı teksîr olunmaktadır. Her nev'î ekmişe-i harîriyye (ipek kumaşlar) ve elâce ve kilim ve çul ve havlu ve döşemelik dokumalar dahi vücuda getirilip mensûcât-ı mezkûre günden güne ıslah ve teksîr edilmekte olduğundan mahallî ihtiyacını temin ettikten sonra hârice sevk ve furûhat edilmektedir. Isparta'da 1314 senesinden beri te'sis ve teksîr oluna gelen gülistanlar gülyağı ihrâcına pek müsâit olup, kazanlık usûlünce bunlardan senevi 8-10 bin miskal râddesinde gülyağı istihsal olunmakta ve mevkiî istîdadına ve ahâlinin bu bâbdaki rağbetine nazaran âtiyen gülyağcılığın bu kasabaya daha büyük istifâde bahşedeceği münfahim olmaktadır.¹⁸”

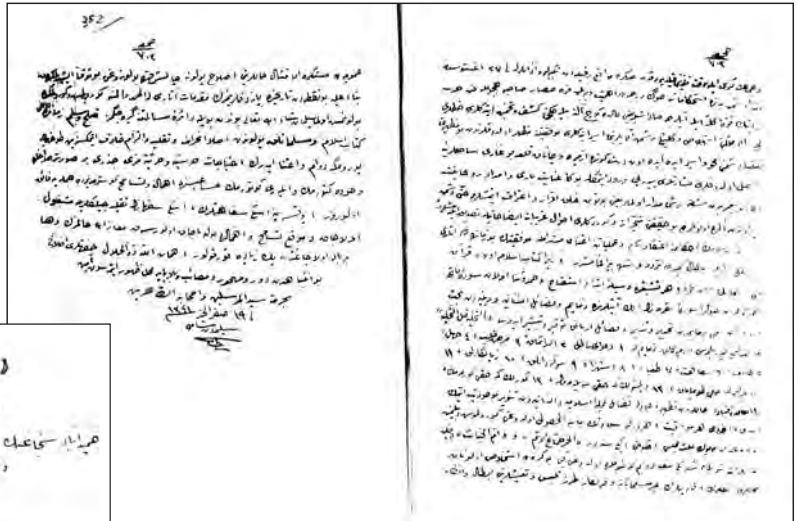
¹⁷ Darkot, “Isparta”, *İA*, c.V/2, s.682.

¹⁸ *Konya Vilayeti Salnamesi* (mâli 1322), s.321.

Böcüzade Süleyman Sami

Böcüzade Süleyman Sâmî Efendi (1851-1932)¹⁹
Isparta Tarihi adlı eserinde Isparta'ya gülcülüğün 1890 yılında geldiğini söylemektedir. Bulgaristan'a bağlı Kızanlık yöresinden bir zattan, Muhâsebe Başkâtibi İsmail Efendi'nin öncülüğünde başladığını, yerli imbiklerle çekilen gülyağının kaliteli olduğu anlaşılınca, 8-10 sene içinde Isparta'da birkaç bin dönüm gül fidanı dikildiğinden bahsetmektedir²⁰. Isparta'ya gülün ilk olarak gelmesine vesile olan ve ilk gülyağı çıkarımını yapan İsmail Efendi'dir. Bundan dolayıdır ki sonradan kendisine Gülcü İsmail İsmail Efendi denmiştir. İsmail Efendi, Isparta'ya bağlı Yalvaç İlçesi eşrafından Meydan Bey oğlu Mehmet İzzet Efendi'nin oğludur. 1256 (1840) yılında Isparta'da Hacıyavaz (Hacıyavaz) Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.

Böcüzade Tarihi

Böcüzade Tarihi

Bu mahallenin günümüzdeki ismi Gülcü Mahallesi'dir. İsmail Efendi'nin hatırasını yaşatmak için sonradan bu yerin ismi Gülcü Mahallesi olarak değiştirilmiştir. Çocukluğundan itibaren birkaç seyahati hariç hayatının geneli Isparta'da geçmiştir. Medrese tahsili yapmıştır. Bütün hayatı çeşitli alanlarda özellikle dokumacılık ve gülcülük hususunda araştırmalar ve incelemeler ile

¹⁹ İkinci Meşrutiyet dönemi Isparta Mebusu ve Belediye Başkanı.
²⁰ Böcüzade, s.35.

geçmiştir. Uzun uğraşlar neticesinde Gülcü İsmail Efendi gül suyu ve gül yağı çıkarımını başarmış ve üretime geçmesine vesile olmuştur²¹.

Isparta'da gülcülük ve halıcılığın yanı sıra tarım da önemlidir. Verimli bir ovaya sahip olan şehir ve köylerde buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır gibi tahıllardan başka afyon, pamuk, pirinç türü ürünler de yetiştirilir²². Günümüzde özellikle Eğirdir'de elma ve Uluborlu'da kiraz yetiştiriciliği oldukça yaygın hale gelmiştir.

Isparta'nın bitki örtüsünü çoğu kesimlerde tipik Akdeniz bitki örtüsü olan maki türü ağaçlıklar oluşturmaktadır. Yüksek ve dağlık kesimlerde ise kızılçam, karaçam, sedir ve ardıç gibi ibrelili ağaçlardan oluşan, özellikle Sütçüler yöresinde daha çok koru niteliği gösteren iğne yapraklı ormanlar vardır²³.

“Hamîdâbâd Sancağı dahilinde maden olarak hemen her kazada krom, manganez, demir, maden kömürü mevcut olduğu gibi takriben seksen beş bin hektarlık orman vardır.”²⁴ . Köfke taşı, otaşı ve kesmetaş denilen bazı taşlar da yapı işlerinde kullanılmak üzere çıkartılmaktadır²⁵.

1- “Isparta” Adının Menşei

Isparta adının kaynağı hakkında çeşitli görüş ve söylentiler bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür: Yunanistan'da bulunan Isparta şehrinin milattan 330 sene evvel Büyük İskender tarafından zabdedilmesinden dolayı muharebe esnasında dağılan ahâlisi buralara hicret etmişler, dağlara ve dereler içine evler, tapınaklar inşa etmeleri sebebiyle yeniden şehir kurmuşlar ve buraya daha önce yaşadıkları şehrin ismini vermişlerdir²⁶.

Isparta Gravürü (Ün Dergisi)

21 Geniş bilgi için bkz., M. Sadık Akdemir, “Isparta'da Gül ve Gülcülüğün Tarihi”, I. Ulusal Isparta Gül Sempozyumu (Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler), s.249-257, 2-3 Haziran 2005, Isparta.

22 Konya Vilayeti Salnamesi, (1317), s.234; Böcüzade, s.35.

23 Isparta Yıllığı, (1983 yılı), s.70.

24 Konya Vilayeti Salnamesi, (1317), s.234.

25 Böcüzade, s.35.

26 Konya Vilayeti Salnamesi, (1317), s.232-233.

Başka bir rivayete göre Yunanistan'daki Isparta şehrinin kötü havası yüzünden, yöre halkı yazları şimdiki Isparta'yı yayla edinerek hayvanlarını burada gütmüşler; beldenin havasının ve suyunun güzel olduğunu görmüşler; ayrıca memleketlerinin milattan 400 yıl kadar önce müthiş bir depremle harap olmasından, buralara gelmişler ve burayı yurt edinmişlerdir. Bu yerleşim yerine de eski şehirlerinin ismini vermişlerdir²⁷.

Yine değişik bir rivayette: “Bugünkü Isparta'da ilk çağa ait iskan izleri bulunmamakla beraber, buranın Pisidia şehirlerinden Baris yerine kâim olduğu kabul edilmektedir. Ruge'ye göre, Sanskritçe su manasında Vâri kelimesi ile münasebetli olduğu isbat edilen Baris'in adı bazı ilk çağ kaynaklarında geçmekte ise de, bu sırada önemli bir şehir vasfını hâiz olmadığı tahmin edilir. “İznik Konsili sırasında (m.325) buradan Heraclius Barenis Pisidiae adı ile bahsedilir; daha sonra Bizanslı Stephan ve Hierodes tarafından zikrolunur.” Bizans devrinde burada bazı sikkeler de basılmıştır²⁸. Şehrin adı İbn-i Battûta'da Sabarta -Yunanca Patara karşılığı olarak- şeklinde gösterilmektedir²⁹. Kâmus-u'l Alam'da ise “ism-i kadîmi Baris olmakla, Rumca 'is' edât-ı zarfı ile terkinde “İsbarita” olduğundan bundan galat olarak Isparta denmiştir” kaydına rastlanır³⁰.

Diğer bir rivayet ise “Peloponnesos Savaşı'nda (M.Ö. 431-404) İranlılar'a karşı savaşan Yunanlılar'ın arasından bir kısım Ispartalı'nın, Yunanistan'da memleketleri olan Isparta'ya dönmeyerek Baris'i, mektepler yaparak genişletmiş olmasından ileri gelmektedir”³¹.

Son olarak, mahalli araştırmacılarından Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Isparta adının “Baride” kelimesinden geldiğini, bu kelimenin Hititçe, belki de Lidya dilinden gelmiş bir sözcük olduğunu, Yunan göçmenlerin Anadolu'ya gelmelerinden sonra, Baride ismine 'Eis' takısını ekleyerek, 'İsbarida' dediklerini söylemektedir. Daha sonra **Eis Baride** kelimesini Türkler Isparta şeklinde telaffuz ettiklerinden şimdiki şekliyle kalmıştır³².

Bütün bu görüşleri serdettikten sonra yine de kesin bir şekilde, Isparta adının kaynağı şudur demek mümkün değildir. Biz buraya sadece değişik rivayetleri aktarmakla yetindik.

2- Tarih Öncesi Dönemlerde Isparta

Isparta kuruluşundan günümüze kadar birçok devreler geçirmiş, tarihî yönden hayli zengin bir beldedir. M.Ö. VI. asırdan itibaren çeşitli medeniyetleri barındıran Isparta ve çevresinde bugün dahi bu zengin tarihî kalıntıları görmek mümkündür.

27 Böcüzade, s.6.

28 İbn Battuta, c.I, s.316.

29 Böcüzade, s.35.

30 Şemseddin Sami, “Isparta”, *Kâmus-u'l Alam*, II, s.857-858.

31 *Türkiye Ansiklopedisi*, “Isparta”, c.III, s.124.

32 Hikmet Turhan Dağlıoğlu, “Milattan Evvelki Isparta Tarihi Hakkında”, *Ün Dergisi*, (Isparta 1934), I/6, s.93-94.

Antik deyimi ile Pisidya bölgesi, daha sonra çevresinde bulunan göller dolayısıyla “**Göller Yöresi**” diye adlandırılmıştır. Yörenin yerleşme tarihi Paleolitik dönemle başlamaktadır. Nitekim Bozanönü Ovası'nda bulunan Kapalıin Mağarası kalıntıları Paleolitik dönemin izlerini taşımaktadır. Yine yapılan araştırmalar neticesinde, Baladız'da (Gümüşgün) Mezolitik (Orta Taş) Çağı'na ait 'mikrolit' adı verilen çakmak taşları bulunmuştur³³.

3- İlkçağlarda Isparta

Isparta'nın ilkçağlardaki tarihi, daha ziyade Pisidya bölgesinin genel tarihi seyri içinde incelenmelidir. Anadolu'nun tarihi ve uygarlığı ile yakından ilgisi olan Pisidya çevresi, Anadolu'da cereyan eden büyük siyasi olaylarda rol oynamış ve bu bölge tarihte değişik medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Eldeki verilere göre, şehrin bulunduğu yerin Hititler'in Arzava ülkesine dahil olduğu anlaşılmıştır. Tarihî dönemlerde Hitit egemenliği altında olan bu bölgeye daha sonra İyonlar ve Lidyalılar hakim olmuşlardır. Bölgedeki şehrin tam olarak teşekkülü de Lidyalılar zamanında gerçekleşmiştir. M.Ö. 546 tarihinde Pers kralı, yapılan bir savaş neticesinde Pisidya yöresini Pers egemenliğine katmıştır. M.Ö. 333 tarihinde de Büyük İskender Likya'yı zabdederek Pers hükümlerine son verdi ve Pisidya'yı da ele geçirmiş oldu. İskender İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra bölge, Selevkoslar'ın hissesine düştü. M.Ö. 190 yılında Selevkoslar, imparatorları III. Antiochus'un başkanlığında, Batı Anadolu egemenliği rekabeti sebebiyle Manisa yakınlarında Romalılar'la karşılaştılar. Ağır bir yenilgi sonucu Selevkoslar bu bölgeyi Romalılar'a devretmek zorunda kaldılar³⁴.

Harmanören Kazısında Bulunan Küp Mezar

Roma yönetimi sırasında Isparta, çok büyük gelişmeler göstermiştir. O dönemde Isparta'da para basılmış olması şehrin önemli bir iktisadi merkez olduğunun açık göstergesidir. Bu paralar halen şehir müzesinde sergilenmektedir.

Romalılar kısa bir süre için bu bölgeyi önce Bergamalılar'a daha sonra da M.Ö.36 yılında Galatlar'a devretti. Galat Kralı Antiochus'un ölümü üzerine bölge tekrar Roma yönetimine dahil edilerek Roma askerî kolonisi haline getirilmiş oldu. Bu dönemde Isparta'nın en önemli yerleşim

³³ Isparta Yıllığı, (1967), s.91; Isparta Yıllığı, (1973), s.2.

³⁴ Isparta Yıllığı, (1967), s.92-95.

Antiocheia Gravürü (Isparta Müzesi Arşivi)

merkezleri; Agrai (Atabey), Sidera (Bayat), Apolbuia (Uluborlu), Antiocheia (Yalvaç), Adada (Sütçüler), Neapolis (Şarkikaraağaç) ve Dabena (Gelendost)'dir. Bahsi geçen merkezlerden, Hellenizm'in son dönemlerinde kurulan Antiocheia (Yalvaç), Romalılar devrinde büyük bir önem kazanmıştır³⁵.

4- Ortaçağlarda Isparta

Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395 yılında parçalanarak ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun hissesine düşen Isparta, VII. ve IX. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu'nun bir eyaleti olmuş ve piskoposluk makamı tesis edilerek dînî nitelikli bir merkez haline gelmiştir³⁶.

Isparta'nın İslâmiyet'le ilk temasını, hicrî yedinci yıla dayandıran bazı rivayetler vardır. Isparta o dönemde Mauni adı verilen Cenevizli bir topluluk tarafından idare ediliyordu. Bu yönetim halka çok zulmediyordu. Zâlim idarecilerden iyice usanan halk, Medine'ye bir heyet göndererek Hz. Peygamber'den yardım talep ederek kurtarılmasını istediler. Bunun üzerine Hz. Ali ve ashaptan bazıları buraya gönderildi. Bu efsane günümüze kadar gelmiş ve halk arasında anlatılır olmuştur. Buna delil olarak, Isparta'nın eski yerleşim merkezlerinden biri olan Dere mahallesinde Düldül ayağı denilen bir karataş üzerinde Hz. Ali'nin atının ayak izi olarak kabul edilen at ayağı şeklinde olan bir iz gösterilmektedir³⁷.

Başka bir rivayet ise buraya Battal Gazi'nin gelip İslamiyet'i yaydığı yolundadır. Battal Gazi'nin Eskişehir'e bağlı Seyitgazi ilçesinde medfun bulunması, rivayetdeki doğruluk payını artırmaktadır.

³⁵ *Isparta Yıllığı*, (1983), s.25-26.

³⁶ Nuri Katircioğlu, *Bütün Isparta*, Ankara 1958, s.12.

³⁷ Böcüzade, s.16.

Emeviler döneminde bir müslüman ordusu Isparta'yı kısa bir süre için ele geçirmiş, ancak Bizans baskıları nedeniyle geri çekilmiştir. Aynı şekilde 771 tarihinde Abbasoğulları devrinde Harun Reşid'in uç birlikleri Isparta'yı ele geçirmiş iseler de, Bizans birlikleri tekrar geri almışlardır³⁸.

5- Selçuklular Devrinde Isparta

Türkler müslüman olduktan sonra çevrelerine hızla İslamiyet'i yaymaya başladılar. Bunun neticesinde 1071 yılındaki Malazgirt Zaferi'ne kadar Anadolu kapılarına dayanarak birçok akınlar yaptılar. Malazgirt Zaferi ile de Anadolu kapıları tamamen açılmış oldu. Günden güne Anadolu içlerine ilerleyen Selçuklular, Ege ve Batı Akdeniz bölgelerine kadar geldiler.

Bizans'ın Anadolu'da güç ve kuvvetinin zayıfladığı sıralarda Türk hükümdarları da doğuda güçlenmekte idiler. Olgunluk devresine giren Anadolu Selçuklu Devleti, Bizans'a son bir darbe vurmak için hazırlanmıştı. Selçuklu hükümdarlarından Sultan Mesud'un oğlu II. Kılıç Aslan ile Bizans İmparatoru Manuel arasında, 1150 tarihinde Isparta çevresinde büyük savaşlar oldu. Kış mevsiminin en şiddetli günlerinde yapılan bu savaşlarda Ispartalılar'ın yardımı ile II. Kılıç Aslan kısmen de olsa duruma hakim olmuştur³⁹.

İmparator Manuel bu yenilgilerin acısını çıkarmak için, Bizans kuvvetlerinin yanısıra Frenk, Macar ve Peçenekler'den oluşan 100.000 civarındaki ordusu ile Selçuklu Devleti'ni yıkma hevesine kapıldı. II. Kılıç Aslan Türkmen kuvvetlerinin, maharetle tatbik ettiği sahte ric'at sayesinde, Hoyran gölü yakınındaki sarp ve dar Myriokephalon vadisine, Bizans ordusunu sokmayı başardı. 17 Eylül 1176 günü Gelendost-Fatlin Ovası'nda Myriokephalon'da yapılan savaşta Bizans ordusunu imha etti⁴⁰. Bu zafer, Bizans'ın Malazgirt Savaşı'ndan beri, Anadolu'yu Türkler'in elinden geri alma hevesi ve ümidini tamamen ortadan kaldırmıştır. Ayrıca bu zafer, Anadolu'nun hakiki Türk yurdu olduğunu kanıtlamış ve Bizans bundan sonra Türklere yeni bir taarruz cesareti gösterememiştir.

38 *Isparta Yıllığı*, (1983), s.26.

39 Katircioğlu, s.12-13

40 İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992, s.62.

Miryakefelon

Isparta'nın Selçuklular zamanında, tam olarak zabtı Rükneddin Süleyman Şah'ın oğlu III. Kılıç Aslan tarafından 1204 yılında gerçekleştirilmiştir. Isparta'nın Akdeniz sahiline yakınlığından ve önemli bir merkez olduğundan dolayı Selçuklular buranın imarı için gayret göstermişlerdir.

Isparta'da Selçuklu dönemine ait en eski eser olarak Çelebiler Mahallesinde Sâdiye Buk'ası Medresesi'ni söyleyebiliriz. Bunu da kitabesinden anlıyoruz. Kitabeye göre bu medrese, Anadolu Selçuklu hükümdarlarından III. Alaaddin Keykubad zamanında 698/1298 yılında Süleyman oğlu Selman adında bir hayırsever tarafından, mensup olduğu Sâdiye⁴¹ tarikatine izâfeten Sâdiye Buk'ası ismini vererek yaptırmıştır. Bitişğinde de fakirlerin kalabileceği bir **"Yoksullar Yurdu"** bina ettirmiştir⁴². Müteaddid yangınlar geçiren bu iki bina asıllarını muhafaza edememişlerdir. Ancak kitabesi, Tahir Erdem tarafından fotoğrafı çekilerek yayımlanmıştır. Bu medreseyi, 1927 yılında Isparta Mebusu Hacı Hüsnü Efendi husûsi muhasebeden satın alarak ev haline getirmiştir⁴³. Günümüzde bu eski medreseden hiçbir iz kalmamakla birlikte kitabesinin de nerede olduğunu tesbit edemedik.

41 Sa'diye veya Cibâviye, adını kurucusu Sa'd el-Din el-Cibavi (Öl. 700/1300 veya 736/1335)'den alan bir tarikat. Ölümünden çok daha sonra Mısır ve Türkiye'de yayılmıştır. Deliliği tedavi ederlerdi. Bir kağıt parçası üzerine çeşitli dualar yazılır ve bu kağıt suya islanırdı. Hasta bu suyu içerek iyileşirdi. Ayrıca hastanın yazılan muskayı da yanında taşıması gerekliydi. Bu tarikata mensup kişilerin yılanlar üzerinde özel bir tesirleri olduğu söylenir. Ayrıca Mısır'da yılanları beşir ederlerdi. Oniki terli kühah giyer, sarımtırak bir sarık sarar, yaya dolaşırlar ve saçlarını uzatırlardı. (Geniş bilgi için bkz., İA, c.X, s.44-45.)

42 Tahir Erdem, "Isparta'da Sülübey Mahallesinde Yılankırkan Çeşmesi Kitabesi", *Ün Dergisi*, Isparta 1934, I/5, s.77-78; Katircioğlu, s.12-13.

43 Tahir Erdem, a.g.m., I/5, s.77.

Diğer taraftan Isparta'da ikinci bir Selçuklu eseri olduğu iddiasına rastladık. Bu da Sülübey Mahallesinin İğci sokağında bulunan Yılkırkan Çeşmesi'dir. Mahalli araştırmacılar Hikmet Turhan Dağlıoğlu, çeşme üzerinde bulunan Arapça kitabeğe göre çeşmenin yapım tarihinin 529/1135 olduğunu söylemektedir⁴⁴. Ancak başka bir Isparta Tarihi araştırmacısı Tahir Erdem, çeşme üzerinde bulunan Farsça kitabedeki tarih beyti “**bâd havzı cinan**” sözleri ile bitmekte, ebced hesabına göre de bunun 925 yılına tekâbülmekte olduğunu söylemektedir. 925 hicri yılı, miladi 1519 yılının karşılığı olduğu için bu çeşmenin Osmanlı dönemine ait olduğunu belirtmektedir⁴⁵. Isparta'nın tamamı ancak 1204 yılında Selçuklular tarafından zabdedildiğine göre, bu çeşmenin 1135 tarihinde yapılmasına ihtimal verilemez.

6- Hamidoğulları Döneminde Isparta

Anadolu Selçuklu hükümdarı III. Kılıç Aslan devrinde, 1203 yılında Eğirdir, Borlu, Yalvaç ve Antalya fethedildikten sonra buralara Hamid Bey'e bağlı Türkmen aşiretleri yerleştirilmiştir. Bundan bir asır sonra da Hamid Bey'in torunu Dünder Bey, dedesinin ismine izâfeten Hamidoğulları Beyliği'ni kurmuştur⁴⁶. Isparta o dönemden beri Hamid Sancağı adıyla anılırken 1891 tarihinden itibaren, bu yöreye Hamidâbâd Sancağı ismi verilmiştir. 1920 yılında da Isparta adını almıştır⁴⁷.

Anadolu Selçuklu Devleti XIII. yüzyıl sonlarına doğru ciddi bir çöküntüye uğramış ve İlhanlı Devleti'nin nüfuzu altına girmişti. Anadolu Selçuklu Devleti'nin batı sınırlarındaki Türk aşiretleri bu durum karşısında kendi başlarını kurtarma çaresini aramışlar ve herbiri ayrı ayrı toplanarak bir yönetim şekli kurmuşlardı. Bu sıralarda Isparta, Eğirdir ve çevresinde meskun olan Hamid aşireti de Feleküddin Dünder Bey başkanlığında kendi beyliklerini kurdular. Merkezleri önce Borlu, daha sonra da Eğirdir oldu. Hamidoğulları Beyliği'nin kuruluşu XIV. yüzyılın başlarından öncedir. Çok yetenekli ve faal bir emîr olan İlyas Bey'in oğlu Dünder Bey; Gölhisar, Korkuteli ve Antalya gibi şehirleri topraklarına katarak beyliğinin sınırlarını genişletmiştir. Feleküddin Dünder Bey birçok eserler yaptırarak Eğirdir'i mamur bir şehir haline getirmiş ve kendi künyesine nisbetle buraya Felekâbâd ismini vermiştir⁴⁸.

Dünder Bey, Anadolu'ya hakim olan İlhanlılar'ın güçlü idaresine boyun eğmiş ve bunun için de Anadolu vergilerini toplayan İlhanlı memurlarına her sene dört bin dinar vergi vermek zorunda kalmıştır. Hatta İlhanlı hükümdarı Olcaytu'ya sadakat ve bağlılığını göstermek için onun adına Eğirdir'de para bastırmıştır⁴⁹.

44 Hikmet Turhan Dağlıoğlu, “Isparta'da Selçuklular Devrine Ait Bir Çeşme Kitabesi”, *Ün Dergisi*, Isparta 1934, I/2, s.34.

45 Tahir Erdem, a.g.m, *Ün Dergisi*, I/5, s.77-78.

46 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s.62; Ali Sevimi - Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s.294.

47 Böcüzade, s.18.

48 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.62.

49 Uzunçarşılı, “Hamidoğulları”, *İA*, c.V/1, s.190; Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.62-63.

1316 yılında İlhanlı hükümdarı Olcaytu vefat etmiş ve yerine oğlu Ebû Said Bahadır Han küçük yaşta tahta çıkmıştı. Bunu müteâkip ülkede bir iç karışıklık çıkmış ve bu durumu fırsat bilen civar beylikler gibi Dünder Bey de bağımsızlığını ilan ederek Sultan unvanı almış, sınır komşuları olan Aydın, Saruhan, Menteşe gibi beylikleri kendisine ilhak etmiştir. 1324'te Anadolu beyliklerinin bağımsızlık hareketleri üzerine İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş (Demirtaş) insiyatifi ele alarak ilk önce Konya üzerine yürümüş ve burayı işgal etmiş, daha sonra da Eşrefoğlu Süleyman Bey'i ele geçirerek öldürmüştür. Beyşehir'e Moğollardan bir vali tayin ettikten sonra Dünder Bey'in üzerine yürümüştür. Dünder Bey, Antalya'ya yeğeni Mahmud Bey'in yanına kaçmış ise de, Mahmud Bey amcasını Timurtaş'a teslim etmiştir. Bunun üzerine Dünder Bey katledilmiş, Hamidoğulları Beyliği'nin Isparta ve Eğirdir şubesi Timurtaş'ın eline geçmiştir⁵⁰.

1325 tarihinde Timurtaş ile Ebû Said Bahadır Han'ın arası açılmıştı. Timurtaş'ın Memluk sultanına iltica ve Mısır'a firar etmesi üzerine Dünder Bey'in büyük oğlu Hızır Bey meydana çıkarak Hamideli yönetimini ele almıştır. Hızır Bey'in hükümlerlik süresi kesin olarak belli değildir. Eşrefoğullarına ait Beyşehir, Akşehir ve Seydişehir'i topraklarına ilhak ettiği bilinmektedir⁵¹. Günümüzde Isparta ve Eğirdir'de kendi adıyla anılan iki de cami mevcuttur.

Hızır Bey'den sonra beyliğin başına kardeşi Necmeddin İshak Bey geçmiştir. İshak Bey, Karamanoğlu'nun mektubuyla babasının kanını dava etmek için Mısır'a gitmiştir. O sıralarda Kahire'de bulunan Timurtaş'la Memluk Sultanı Melik Nâsır Mehmed'in huzurunda tartışmışlar ve birbirlerine ağır sözler söylemişlerdi. Necmeddin İshak Bey, Timurtaş'ın Kahire'de idam ettirilmesini sağladıktan sonra 1325'de tekrar memleketine dönerek beyliğinin başına geçmiştir⁵².

Meşhur seyyah İbn-i Battûta 1333 yılında Eğirdir'e gelerek İshak Bey'le bizzat görüşmüş, sohbetinde bulunmuş, o seneki Ramazan ayını beraber geçirmişlerdir. O sıralarda beyin bir oğlu vefat etmiş, beraber defin işleminde bulunmuşlardır. İshak Bey İbn-i Battûta'ya birçok ihsanlarda bulunmuştur. İbn-i Battûta, beyin kardeşi Mehmed Çelebi'nin o dönemde Gölhisar Beyi olduğunu söylemektedir⁵³.

İshak Bey'den sonra kardeşi Mehmed Bey'in oğlu **“Emîr-i Muazzam”** diye de adlandırılan Muzafferüddin Mustafa Bey Hamideli Beyi olmuştur. Burdur'daki 1344 tarihli Muzafferiye Medresesi onun ismine atfen yaptırılmıştır. 1374 tarihine kadar sırasıyla Hüsâmeddin İlyas Bey, Kemâleddin Hüseyin Bey, Mustafa Bey Hamid Beyleri olmuştur. 1381 yılında da Hamid toprakları Osmanlı hakimiyetine girmiştir⁵⁴.

50 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.63.

51 Ali Sevim - Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.295.

52 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.64.

53 İbn Battuta , I, s.316-317.

54 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.64-66.

7- Osmanlı Döneminde Isparta

Hamidoğulları Beyliği'nin son dönemlerinde beyliğin başında Kemaleddin Hüseyin Bey bulunuyordu. Karamanoğulları'nın Hamid Beyliği'ne baskı ve hücumları oldukça artmış, Kemaleddin Hüseyin Bey de bu durum karşısında sıkıntıya düşmüştü. Diğer taraftan Osmanlılar'ın siyasi menfaatleri de beyliği sıkıştırmıştı. Karamanoğulları ile çetin mücadele veren Hüseyin Bey aynı mücadeleyi Osmanlılara karşı gösteremedi⁵⁵. Karamanoğulları ve Osmanlı Devleti'nin Hamid üzerindeki siyasal çıkarlarının çatışması, sonuçta Hüseyin Bey'in Osmanlı egemenliğini kabul etmesine yol açtı.

O dönemde Osmanlı Devleti'nin başında Murad Hüdâvendigâr⁵⁶ bulunuyordu. Sultan Murad'ın oğlu Bayezid'in evlilik çağı gelmiş, Germiyanolu Beyi Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun ile evlenmesi için düğün hazırlıklarına başlanmıştı. Germiyan Beyi, kızını Sultan Murad'ın oğlu Bayezid'e gelin olarak alması için bizzat kendisi teklifte bulunmuştu⁵⁷. Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı 'yı da kızının çeyizi olarak vermeyi önermişti⁵⁸.

Bayezid'in düğün merasimi için etraftaki tüm beyler davet edildiler. Mısır ve Suriye Memlûklü hükümdarı ile Aydın, Saruhan, Menteşe, Kastamonu, Karaman ve Hamid beylerinin elçileri Sultan Murad'a çeşitli hediyeler sunarak Bursa'da düğüne katıldılar. Murad Hüdâvendigâr da onları çeşitli armağanlarla hoşnut etti⁵⁹.

Murad Hüdâvendigâr alışılmışın dışında fetih yolu ile değil de barışçıl yollarla da Osmanlı Ülkesi'ni Anadolu'da genişletmek arzusundaydı. Nitekim, Bursa'da oğluna yaptığı düğünü bir fırsat olarak gördü. Bunun için düğün merasiminden sonra elçilere dönüş izni verildiği sırada Sultan Murad, Hamid hakimi Hüseyin Bey'in elçisini yanına çağırtdtı ve ona hitaben şöyle dedi: “Biraderim Hüseyin Bey'e selam edip diyessin ki, aramızda olan sevgi ve dostluk, yakınlık ve birlik gereği bir isteğimiz vardır. Kabul ettiğini bildiren cevabını ve bununla ilgili haberi beklediğimizi bileler. Karamanoğlu Ali Bey bakımlı ülkemize çoğu düşmanlık ve bizim soyumuza kötü duygular beslemektedir. Karaman yöresinde Hamidili'ne bağlı bir nice kale ve hisar sınırlarımızın korunması ve yaramazların fitnesinin defedilmesi için çok önem ve değer kazanmıştır. Bunun için istenir ki, usulünce satılarak bu tarafa mülk haline getirilsin. Böylece yeniden dostluk yolu açılmış olsun.⁶⁰”

Böyle bir teklif karşısında Hüseyin Bey önce şaşırılmış ve bunu latife telakkî edip geçiştirmek istemişti. Bu sırada padişah, gelininin çeyiz olarak sunduğu Kütahya'yı görmek üzere yola çıkmıştı ki, Hamid Beyi bu seferi kendi memleketine yapılan bir

55 Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul 1964, c.I, s.234.

56 I. Murad'ın hükümrânlığı 1359 - 1389 yılları arasındadır.

57 Danişman, a.g.e., c.II, s.165.

58 Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannüma : Neşri Tarihi*, (Yay: Faik Reşit Onat - Mehmet A. Köymen), Ankara 1987, c.I, s.149-150.

59 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't -Tevârih*, İstanbul 1279, I, 94-98.

60 Hoca Sadettin Efendi, c.I, s.98-99.

fetih hareketi sanarak, Sultan'ın arzusuna boyun eğmekle istenilen şehirleri satmaya razı oldu⁶¹. Sultan Murad'ın almak istediği Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta şehirleri idi⁶².

Murad Hüdâvendigâr bu şehirleri satın almak üzere elçilerini Hamidili'ne gönderdi. Hamid Beyi Kemaleddin Hüseyin Bey de bu durumda sözünden dönmeyerek⁶³ bu beldeleri seksen bin altın mukabilinde Osmanlı Devleti'ne sattı ve kendisine de Eğirdir ve çevresini alıkoymdu⁶⁴. Alım-satım işlemi, şer'î ve örfî kurallar çerçevesinde 783/1381 tarihinde yapıldı ve her iki tarafın kadılarının huzurunda belgelerle tapular alınıp verildi. Tarihçi Mehmed Neşrî'nin ifadesiyle **“satu-pazar edildi”**⁶⁵.

Ancak bir süre sonra Murad Hüdâvendigâr Rumeli'de fetihlerle meşgul olurken Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey yeni ilhak edilen bu beldelere tecavüz ederek onları topraklarına kattı. Bu tecavüzü bertaraf etmek üzere Osmanlı Devleti 789/1387'de Konya üzerine bir sefer düzenledi. Karamanoğlu ordusu iyi donatılmış Osmanlı ordusu karşısında bozguna uğrattıldı. Padişahın da kızı olan Alaaddin Bey'in eşi vasıtasıyla af dileyerek barış yapılmasını istedi. Neticede, daha önce satın alınan beldeler yeniden Osmanlı topraklarına katıldı⁶⁶.

Sultan Murad ile iyi ilişkiler kuran Kemaleddin Hüseyin Bey, I. Kosova Savaşı'nda oğlu Mustafa Bey kumandasında Osmanlılar'a yardımcı kuvvet göndermiştir. Öte yandan padişah savaşa giderken yeni sancağın yönetimini komutanlarından Kutlubey'e bırakmıştır⁶⁷. Isparta'da Kutlubey'in yaptırmış olduğu ve kendi adıyla anılan bir cami mevcuttur. 1914'de vuku bulan büyük depremde yıkılmış ve aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır.

Hamidili'nin eski sahibi Hüseyin Bey 793/1391 yılında vefat etmiştir. Bazı tarihçilere göre de, meçhul bir sebepten dolayı Yıldırım Bayezid tarafından öldürtülmüştür. Murad Hüdâvendigâr'ın yerine geçen Yıldırım Bayezid 1393 tarihinde Isparta üzerinden Antalya'ya kadar inerek Hamidoğulları Beyliği'nin elinde kalan son toprak parçalarını da Osmanlı Devleti'ne ilhak etmiş ve Hamid yönetimini de oğlu İsa Çelebi'ye vermiştir⁶⁸.

1402 yılında Timur Anadolu'ya kadar gelmiş ve yapılan Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid yenilmişti. Timur böylece Anadolu'yu istilaya başlamıştı. Osmanlı hakimiyetine girmiş olan beylikler birer birer yeniden istiklallerini kazanmaya

61 Danışman, a.g.e., c.II, s.165.

62 Mehmed Neşrî, c.I, s.208.

63 Hoca Sadettin Efendi, c.I, s.98.

64 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.65.

65 Mehmed Neşrî, c.I, s.208.

66 Kemal Turfan, “Isparta ve Çevresinin Tarihi”, *Isparta'nın Dünü Bugünü ve Yarını Sempozyumu*, Ankara 1992, s.506-507.

67 Böcüzade, s.73.

68 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 65.

başlamışlardı. Germiyan, Karaman, Saruhan, Menteşe, Aydın ve Hamidoğulları Timur'un yüksek hakimiyeti altında dedelerinden kalan yerlere tekrar sahip olmuşlardı⁶⁹.

Timur'un bu istilâsı sırasında Hamidili'ne ait Akşehir, Yalvaç, Beyşehir ve Seydişehir gibi önemli topraklar Karamanoğulları'na verilmiş ise de, bu şehirler 1415 yılında Çelebi Mehmed zamanında tekrar Osmanlılar'a bağlandı. Bu bağlanma Osmanlı-Karaman rekabeti ve mücadelesini yine de önleyemedi. Zaman zaman iki devlet arasında el değiştiren Hamidili nihayet II. Murad zamanında kesin olarak Osmanlı Devleti'ne ilhak edildi. Sancak Beyliği'ne de Şarabdar İlyas Bey atandı.

Hamidili'nin kesin olarak Osmanlı Devleti'ne katılmasından sonra Isparta, Hamid Sancağı'nın merkezi olmuştur. Isparta'nın sancak merkezi olarak önem kazanması daha çok Kanuni devrinden itibaren başlamıştır. Tapu-tahrir ve muhasebe defterlerinde sancak merkezinin Isparta olduğu ve şehrin de genellikle “**Nâhiye-i Isparta**”, “**Kazâ-i Isparta**” ve “**Nefs-i Isparta**”⁷⁰ şeklinde kaydedildiği görülmektedir.

1522 tarihinde yapılan ilk nüfus sayımına göre, XVI. yüzyıl başlarında Isparta'nın nüfusu 8000 civarında olup onaltı müslüman bir de hristiyan olmak üzere toplam onyediyane mahallesi vardı. Bu mahallelerdeki toplam hane sayısı da 437 idi. 1568 yılında mahallelerin sayısı yirmi üçe çıkmıştır⁷¹.

Bu yüzyılda sancak beyliğinde bulunan şahsiyetler şehirde geniş ölçüde imar faaliyetleri göstermiştir. Vali Firdevs Bey zamanında Mimar Sinan tarafından yapılan meşhur cami ve bedesten bu arada zikredilebilir. Bu cami ve diğer eserler hakkında son bölümde geniş bir şekilde bilgi verilecektir.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Hamid Sancağı'nda mevcut sükûnet yavaş yavaş bozulmaya başlamış “**Suhte Eşkiyası**” diye tabir edilen kimseler yer yer huzursuzluğa sebep olmuştur. Ayrıca XVII. Yüzyılın başlarında Celâlî ayaklanmaları meydana gelmiş ve bu ayaklanmaları izleyen “**Büyük Kaçgunluk**” devrinde, Isparta zaman zaman Celâlîler tarafından yağma ve tahrip edilmiştir. Bu gibi olaylar şehrin ekonomik bakımdan gerilemesine ve çeşitli karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. Isparta'da görülen Katırcıoğlu ve Haydaroğlu ayaklanmaları bunun tipik örnekleridir. Ayaklanmaları bastırmak için Osmanlı Hükümeti merkezinden Ketencizade Mehmed Paşa, İbşir Paşa ve Abaza Hasan Paşalar görevlendirilmiştir. Celâlî isyanlarının bastırılması neticesinde Isparta yeniden eski sükûnetine ve ekonomik istikrarına kavuşmuştur⁷².

XVII. yüzyıla ait **Katip Çelebi'nin Cihannüması** gibi coğrafya kitapları ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi şehrin mamur, meyvadar, bağ ve bahçelerinin bol,

⁶⁹ Ziya Kazıcı, *İslam Tarihi, (Osmanlı Devleti ve Medeniyeti)*, İstanbul 1995, c.X, s.184.

⁷⁰ *438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri I (937/1530)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, I, s.285.

⁷¹ Geniş bilgi için bkz. *Zeki Arıkan, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamid Sancağı*, s.41-49.

⁷² Arıkan, s.24-35.

boyahane ve boyacı imalathanelerinin çok zengin olduğunu belirtmektedir. Evliya Çelebi Isparta'yı **“Bir medine-i müzeyyendir.”** diye tavsif etmektedir⁷³. 1706 yılında da Isparta'yı ziyaret eden Fransız seyyahı Paul Lucas, şehrin yün, deri ve afyon gibi maddelerin ticaret yönünden zengin olduğunu belirtmektedir⁷⁴.

1780 yılında Isparta'nın batısında yer alan Gölcük krater gölünün taşması ile meydana gelen büyük bir sel, Tekke ve Yaylazade mahallelerini tamamen tahrip etmiştir. Dönemin valisi Said Paşa'nın annesi Taclı Hanım bu tür felaketlerin önüne geçmek için Dere mahallesinden Bilaloğlu semtine doğru büyük bir yar açtırmış ve nisbeten bu afetlere çare bulunmuştur. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ne sadrazam olan Halil Hamid Paşa⁷⁵, Hacı Abdi Paşa Camii⁷⁶'ni genişleterek yanına da kendi ismiyle anılan bir kütüphane yaptırmıştır. Bu kütüphane yazma eserler bakımından geniş ölçüde zengin bir kütüphane idi⁷⁷. Bu yazma eserler, kütüphanede meydana gelen bir hırsızlık neticesinde Konya'ya nakledilmiştir.

1800'lü yıllarda Hamid Sancağı'na bağlı 14 kaza bulunuyordu. Isparta'nın da 29 mahallesi, 12 tane köyü mevcuttu⁷⁸. 1889 yılında şiddetli bir yer sarsıntısı geçiren Isparta'da ikiyüz dolayında hane yıkılmış ve bazı can kayıpları olmuştur⁷⁹.

Mali 1322 Konya Vilayeti Salnamesi'ne göre 1907 yılında Isparta'nın nüfusu 52221'dir. Bunun 45526'sı Müslüman, 5909'u Rum, 786'sı Ermeni nüfustur. Yine bu salnamenin verdiği bilgiye göre Isparta'da 18 cami, 64 meşit, 6 tekke, 10 kilise, 4532 hane, 8 han, 5 hamam, 44 mağaza ve 1054 dükkan vardır. Isparta'ya bağlı 52 tane de köy mevcuttur⁸⁰.

4 Ekim 1914 Pazar günü 18.30 civarında Isparta'da çok şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Şehirdeki birçok ev, cami, han, hamam, mağaza bir anda yerle bir olmuştur. Beşyüze yakın insan yıkıntılar altında can vermiştir. Güz mevsimi olması ve halkın büyük bir kısmının evlerin dışında bulunmasından dolayı ölü sayısı pek fazla olmamıştır. Depremden sonra birçok yangın da çıkmıştır. Deprem şiddetini

73 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c.IX, s.283-284 ; Katip Çelebi (HacıHalife), “Evsâf-ı Isparta”, *Cihannüma*, İstanbul 1145, s.639-641.

74 *Isparta Yıllığı*, (1967), s.100.

75 Halil Hamid Paşa: 1736'da Burdur'da dünyaya gelmiştir. Annesi Ispartalı Zeynep Hanım'dır. Çocukluğu ve gençliği Isparta'da dedesinin yanında geçmiştir. Daha sonra İstanbul'a gitmiş, Yenicami civarında arzuhalcilik yaparak geçinmeye başlamıştır. Sadaret makamına yazdığı bir dilekçe ile Sadrazam Koca Ragıp Paşa (1757)'nin beğenisini kazanarak Bâbü'lî'ye girmiş, adım adım ilerleyerek sadrazamlığa kadar yükselmiştir. 1782 yılında I. Abdülhamid'e Sadrazam olmuştur. İki yıldan fazla bu görevde kalmıştır. Düşmanları Paşa'nın rüşvet aldığı ve padişahın yerine Şehzade III. Selim'i tahta geçirmek niyetinde olduğunu I. Abdülhamid'e duyurdular. Bunun üzerine azledilerek Gelibolu'ya sürüldü. 1785 yılında da kellesi vurularak Bozcaada'da idam edildi. (Geniş bilgi için bkz. Böcüzade, s.135-137.)

76 Caminin şimdiki ismi Halil Hamid Paşa Camii'dir. Halk arasında İplikçi Camii olarak meşhurdur. Camiler hakkında geniş bilgi ileride verilecektir.

77 *Isparta Yıllığı*, (1967), s.100.

78 Nuri Köstüklü, *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye*, Konya 1993, s. 13-14.

79 *Konya Vilayeti Salnamesi*, (1317), s.232.

80 *Konya Vilayeti Salnamesi*, (mali 1322), s. 185, 319, 321.

azaltarak iki üç dakikada bir sabaha kadar devam etmiştir. Bu deprem üç gün süreyle Isparta'yı 467 kez sallamıştır. Deprem günü Burdur'da olan vali Azmi Bey üç gün sonra Isparta'ya gelerek gerekli tedbirleri almıştır. Bu büyük zelzele Burdur'da da hayli can kaybı meydana getirmiştir⁸¹.

Isparta, Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan eyalet teşkilatına kadar Hamid Sancağı'nın merkezi olarak kaldı. Eyalet teşkilatının kaldırılıp Vilayet teşkilatının yürürlüğe girmesiyle Konya Vilayeti'ne bağlandı. 1867'de yeniden sancak haline getirilen Isparta, 1891'de de Hâmidâbâd adını aldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra Isparta ismini alarak vilayet merkezi oldu⁸².

81 BÖCÜZADE, s. 309-312.

82 *Isparta Yıllığı*, (1967), s.101.

B- ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN MAHİYETİ VE ÖNEMİ

Osmanlı Tarihi'nin kaynakları arasında şer'iyye sicil defterleri birinci derecede önemli bir yer tutmaktadır. Merkezi idare ile yapılan belli başlı yazışmaların, tebaanın isteklerinin, fermanların, kanunnâmelerin ve şer'i hüccetlerin kayda geçirildiği bu sicil defterleri incelenmeden, Osmanlı Devleti'nin idarî ve içtimâî tarihini tam anlamıyla ortaya çıkarmak mümkün değildir. Belli bölgelere ait bu defterler incelenmeden, o mıntıkların tarihi hayati yeterince aydınlatılamaz⁸³.

Osmanlı Devleti'nin adalet temsilcileri olan kadılar, vazifelerinin gereği olarak buldukları yerlerde içtimâî, iktisadî, siyasî ve askerî hayatın bütün yönleri ile ilgileniyorlardı. Geniş yetki ve görevleri dolayısıyla, kendilerine gelen hüküm ve fermanları, bunlara verilen cevapları, gördükleri çeşitli davalara ait vermiş oldukları hükümleri “sicil” denilen defterlere kaydetmeleri bir kanun gereği idi. Bu zorunluluk neticesinde kaza, sancak ve vilayet merkezlerinde tutulan “Mahkeme-i Şer'iyye Defterleri”nin sayısı on binlerle ifade edilebilir. Ancak bu defterlerin bir kısmının yangın, yağma ve yıpranma gibi durumlardan dolayı kaybolması sebebiyle zamanımıza intikal edememiştir⁸⁴.

Kadılarının görevli oldukları kazalarda adlî, idarî ve belediye işleri ile ilgili tanzim ettikleri kayıtlar son derece önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Bayram ve Cuma günleri haricinde kadının evinde veya cami, mescit ve medrese gibi yapıların bir odasında kurulan mahkemeler, askerî meselelerin dışında her türlü devlet işlerini ve mahallî davaları çözüme kavuştururdu⁸⁵. Bütün bunların sicillere kaydedilmesi suretiyle, devlet halk ilişkisini; şer'î ve örfî hukukun uygulanış biçimini; miras, alacak-verecek davalarını; gayr-i müslimlerin hukukî durumlarını, kısacası o yöre ile ilgili bütün malumatı şer'iyye sicilleri sayesinde öğrenebiliyoruz.

Siciller önemli tarihî olayların, tarihî şahsiyetlerin, mahallî yer adlarının, önemli tarihî müesseselerin ayrıntıları ile beraber doğru olarak tespitinde önem arzederler. Sicillerde yer alan çeşitli hüküm ve vesikalardan; kasaba, köy ve mahalle isimlerini; yeni yerleşim yerlerini; terkedilmiş köyleri ve buralardan göç sebeplerini öğrenmek mümkündür. Ayrıca devletin, gerek savaşlar sebebiyle, gerekse malî sebeplerden dolayı yeni ihdas etmiş olduğu vergileri; asker, zâhire, hayvan taleplerini, miktarlarını, bunların en küçük yerleşim birimine kadar nasıl pay edildiğini siciller sayesinde öğrenmek mümkündür.

Kadı sicilleri diye de adlandırılan bu sicillerde yer alan belgeler esas olarak iki çeşittir. Birincisi, merkezden kadılara gönderilen ferman, berat, buyruldu, tezkire ve mektuplardır. İkincisi ise, kadılar tarafından mahallî hususlar muvacehesinde yazılan

83 Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak” (89-96), *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (DTCFD), Ankara 1943, sa.2, s.89.

84 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s.109.

85 Halil Cin,-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 1989, s.224.

îlâm, hüccet, mâruzât, mürâsele, muhallelât ve narh gibi kayıtlardır⁸⁶.

Sicillerde, merkezden kadiya gönderilen ve birer suretleri sicile kaydedilen resmî belgelerin başında fermanlar gelmektedir. Farsça bir kelime olan ferman; emir, irâde ve buyruk anlamlarına gelmektedir⁸⁷. Bu emir padişahın sâdır olduğu için **“Fermân-ı Hümâyün”**⁸⁸ veya **“Emr-i Şerîf”**⁸⁹ de denilirdi. Fermanlar Dîvân-ı Hümâyün'un ilgili birimlerinde hazırlandıktan sonra Dîvân sicillerine kaydedilir, Reis'ül küttâb veya kâtipler tarafından yazılır, sonra nişancı tarafından tuğralanarak ya sahiplerine verilir ya da sancaklara veya kazalara gönderilirdi⁹⁰. Ferman vâsıl olduğu yerde önce kadı tarafından tetkik edilip, sahte olup olmadığı anlaşıldıktan sonra sicile kaydedilir, ve **“Bu kayıt fermanıdır.”** işareti konulduktan sonra hükümler yürürlüğe girmiş olurdu⁹¹. Merkezden gelen bu fermanlar, mahallî sicillerden ayırt edilsin diye, ya müstakil bir deftere kaydedilir, ya da sicillerin başına, ortasına veya sonuna ters olarak yazılırdı⁹².

Merkezden ilgili yönetim birimlerine gönderilen ve sicile kaydedilen vesikaların ikincisi **“berat”**tır. Bir adı da **“nişan”** olan ve ilk devirlerde **“bitî”** ve **“misâl”** denilen berat, bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsîs, bir şeyin kullanma hakkı, bir imtiyaz veya muâfiyetin verildiğini gösteren ve padişahın tuğrasını taşıyan belge olup, padişahın saltanatı süresi içerisinde geçerliydi⁹³. Daha sonraki devirlerde, **“nişân-ı şerîf”**, **“hüküm”**, **“berât-ı şerîf”** şeklinde de adlandırmalar olmuştur⁹⁴. Berat yerine bazen **“menşur”** da denildiği olmuştur. Menşur; serdarlık, kumandanlık, Kırım Hanlığı, valilik, voyvodalık, seraskerlik gibi önemli vazifeler için yazılan hükümler için kullanılırdı⁹⁵. Beratlar, padişahların taht değişimlerinde yenilenir ve buna **“tecdîd-i berat”** ismi verilirdi. Ayrıca yeni bir tahrîr yapıldığında ve zâyî ve görevden el çekme gibi durumlarda da yeniden berat tevcihleri yapılırdı⁹⁶.

86 Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul 1998, c.I, s.20.

87 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (OTDTS)*, İstanbul 1993, c.I, s.20.

88 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **“Ferman”**, *İslam Ansiklopedisi (İA)*, c.IV, s.571.

89 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1984, s.281.

90 Mübahat S. Kütükoğlu, **“Ferman”** (400-406), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1995, c.XII, s.401.

91 Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 1986, s.111.

92 Ahmet Akgündüz, a.g.e., s.39.

93 Mübahat S. Kütükoğlu, **“Berat”** (472-473), *DİA*, İstanbul 1992, c.V, s.472.

94 İ. Hakkı Uzunçarşılı, **“Berat”**, *İA*, c.II, s.523.

95 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.284.

96 Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.mad., *DİA*, c.V, s.472.

Berat Örneği

İncelediğimiz Isparta şer'iyeye sicillerinde yer alan beratlarda, mutasarrıf ve mütesellim tayinleri, vakıflarda vazife yapan görevliler, müderris, imam, hatip, muallim, kayyım, nâzır, mütevellî gibi kişilerin tayinlerini gösteren örnekler yer almaktadır.

Sicillerde bulunan başka bir vesika örneği “**buyruldu**”lardır. Türkçe'de “**buyurmak**” eyleminden türetilen bir isimdir. Osmanlı diplomatiğinde, yüksek rütbeli görevlilerin kendilerinden aşağı mevkide bulunanlara gönderdikleri emirler için kullanılan bir tabirdir⁹⁷. Isparta Şer'iyeye sicillerinde, hem sadrazamdan, hem de vali mutasarrıf ve mütesellimden gönderilen buyruldu var mevcuttur. Merkezden gönderilenler, sadrazam buyrulduları olup, genellikle ferman gereği sefer emirleri, asker ve hayvan talepleri, eşkıyanın yakalanmaları, timar işlerinin düzenlenmesi gibi konuları içermektedir. Valilerden gelen buyruldu ise, alaybeylerinin sefere çıkması, mütesellim tayini, valilerin kendilerine ait vergilerin tahsis edilmesi, eşkıyanın takibi gibi hükümleri içermektedir.

Sicillerde yer alan diğer bir vesika da, “**tezkire**”dir. Resmî işlerde üst makamdan alt makamlara gönderilen bir yazışma şekli olup, aynı seviyede olan memurların da birbirlerine gönderdikleri resmî evraklara bu isim verilirdi⁹⁸. Aynı şehir içinde bulunan makamların birbirlerine yazdıkları resmî yazışmalara da tezkire ismi verilirdi⁹⁹.

Şer'iyeye sicillerinde kadılar tarafından düzenlenen, mahallî olayları kapsayan

97 Mübahat S. Kütükoğlu, “Buyruldu (478-480), *DİA*, İstanbul 1992, c.VI, s.478.

98 Ahmet Akgündüz, a.g.e., s.46.

99 M. Zeki Pakalın, *OTDTS*, c.III, s.377.

kayıtlar arasında hüccetler, îlamlar, mâruzlar, mürâseleler, mektuplar, tereke ve narh listeleri gibi sicil kayıtları da yer almaktadır.

Îlam, kadının herhangi bir mesele hakkında yaptığı tahkikatın kendi imzası altında, ilgili mercie veya kendisine tevdi edilen suale cevaben arz eylemesine denirdi. Îlamlar, re'sen veya vâki sual üzerine bildirilirdi. Meselâ bir kaza halkının herhangi bir olay üzerine şikayette bulunarak kadıya müracaat etmeleri ve dertlerini hükümete arz etmesini istemeleri gibi... **Hüccet** ise, şahitlerin huzurunda görülen bir davada, kadının îlamı altında şahitlerin imzalarının bulunması ve verilen kararın şer'an sabit olmasıdır¹⁰⁰.

Şer'iyeye sicillerinde hüccet ve îlamdan başka kaleme alınan "**mâruz**"lar bulunmaktadır. Osmanlılarda genellikle devlet işleriyle ilgili bir mesele hakkında, padişaha sözlü veya yazılı olarak bilgi sunmaya "arz etmek" konuyla ilgili belgelere de "**mâruz**" denilirdi¹⁰¹. Mâruzlar, kadı tarafından idarî bir meseleyi üst makamlara haber vermek üzere yazıldığı gibi, halkın şikayetlerini kadıya iletmek üzere de yazılırdı. Kadılar, mâruzlarında boşalan görevleri resmî makamlara bildirirler, atama yapılmasında ilgili kişileri teklif ederler, eşkıyanın yakalanmasını talep ederler ve merkezden gelen emirlerin kendilerine ulaştığını bildirirlerdi¹⁰².

İncelenen Isparta Şer'iyeye Sicillerinde de kadınların dinî, ilmî ve sosyal müesseselerde boşalan görevlerin yerine yenilerinin atanması hususunda arzları bulunmaktadır. Genellikle buralara atamalar kadınların arzları neticesinde gerçekleşmiştir. Şer'iyeye sicillerinde yer alan ve kadının kontrolü altında düzenlenen vesikalardan bir diğeri de narh listeleri olup, bunlar genellikle defterlerin baş taraflarına, nadiren de sonlarına kaydedilirdi. Narh, günün şartlarına, üretim imkanlarına, mevsimin durumuna bağlı olarak her türlü tüketim maddelerine uygulanan resmî fiyat tespitinin adıdır. Narh listeleri, başta kadı olmak üzere, ilgili esnafın ve âyânın ileri gelenlerinden oluşturulan bir komisyon tarafından teşkil edilirdi. Fiyat tespit edildikten sonra sicillere kaydedilerek yürürlüğe girerdi¹⁰³.

Sicillerde ayrıca, ülkede tedavülde bulunan altın ve gümüş sikkeler ve bunların o günkü kur değerleri hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Çeşitli vergilerin tahsilinde esas olan avâriz ve nüzûl hânelerin listeleri gibi kayıtlar da iktisadî hayat hakkında detaylı malumatları içermektedir.

Kısaca şehir tarihçiliği açısından en önemli kaynak olan şer'iyeye sicilleri, özellikle alakalı olduğu yörenin içtimaî, iktisadî, idarî ve askerî alanlarında çok kıymetli bilgiler içermektedir. Şer'iyeye sicillerini incelemeyen yapılan bölgesel tarih çalışmalarının yetersiz ve eksik olacağı kanaatindeyiz.

¹⁰⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s.108.

¹⁰¹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Arz"(438-440), *DİA*, İstanbul 1991, c.III, s.438.

¹⁰² Ahmet Akgündüz, a.g.e., s.37.

¹⁰³ Geniş bilgi için tezimizin "Narh" bölümüne bkz..